

УДК 37.014.3:37.091.2:94(5)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-1\(31\)-885-897](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-1(31)-885-897)

Маркевич Оксана Валентинівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, тел.: (097) 161-37-69, <https://orcid.org/0000-0003-0457-8697>

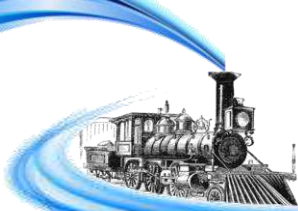
ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ КРАЇН АЗІЇ В НОВИЙ ЧАС: МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ

Анотація. У статті проаналізовано підходи до викладання історії країн Азії в новий час, проаналізовано зміст підручників та навчальних програм, рекомендованих для впровадження Міністерством освіти та науки України, а також модельних навчальних програм в рамках реформ Нової української школи. Доведено, що не всі підручники та навчальні програми відображають у повній мірі історико-культурні особливості азійських країн. Необхідний більший акцент на аналізі традиційних цінностей, дослідженні релігійних систем, соціальної ієрархії суспільства та сімейних відносин.

Запропоновано методичні підходи до викладання історії країн Азії в Новий час крізь призму цивілізаційних та культурних особливостей. Методологічні засади цивілізаційного підходу до вивчення історичного процесу набули осмислення завдяки фундаментальним працям А. Тойнбі. Його концепція була революційною для свого часу, оскільки запропонувала альтернативну парадигму дослідження історичної динаміки поза вузькими рамками формаційного підходу. Доведено, що найбільший вплив на розвиток Індії, Китаю, Японії, Персії мали релігійне життя, соціальний уклад, культурний розвиток. Акцентовано увагу на багатомірності азійських цивілізацій, які не можуть бути редуковані до простих європейських моделей розуміння соціальної організації та державності. Освіта, архітектура, мистецтво не були нижчими за європейські, а мали власні, унікальні характеристики та досягнення. Вони являли собою складні, багатопланові соціокультурні системи з потужним потенціалом для адаптації та саморозвитку. Дослідження демонструє необхідність принципово нового підходу до вивчення історії азійських країн, що базується на глибокому розумінні культурних контекстів, повазі до локальних традицій та відмові від спрощених моделей розвитку.

Ключові слова: навчальний процес, країни Азії, Новий час, цивілізаційний підхід, релігійне життя, соціальний устрій населення, культура.

Markevych Oksana Valentynivna PhD in History, Associate Professor, Associate Professor at the Department of World History, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, tel.: 097-161-37-69, <https://orcid.org/0000-0003-0457-8697>

CIVILISATION APPROACH TO TEACHING ASIAN HISTORY IN MODERN TIMES: METHODOLOGICAL TOOLS

Abstract. The article analyses approaches to teaching Asian history in modern times, analyses the content of textbooks and curricula recommended for implementation by the Ministry of Education and Science of Ukraine. The content of model curricula within the framework of the New Ukrainian School reforms is also analysed. It is proved that not all textbooks and curricula fully reflect the historical and cultural characteristics of Asian countries. Greater emphasis is needed on the analysis of traditional values, the study of religious systems, the social hierarchy of society and family relations.

Methodological approaches to teaching the history of Asian countries in modern times through the prism of civilisational and cultural peculiarities are proposed. The methodological foundations of the civilisational approach to the study of the historical process were comprehended through the fundamental works of A. Toynbee. His concept was revolutionary for its time, as it offered an alternative paradigm for studying historical dynamics beyond the narrow framework of the formationist approach. It is proved that the greatest influence on the development of India, China, Japan, and Persia was exerted by religious life, social order, and cultural development. Attention is focused on the multidimensionality of Asian civilisations, which cannot be reduced to simple European models of understanding social organisation and statehood. Education, architecture, and art were not inferior to European ones, but had their own unique characteristics and achievements. They were complex, multi-layered socio-cultural systems with a powerful potential for adaptation and self-development. The study demonstrates the need for a fundamentally new approach to the study of the history of Asian countries, based on a deep understanding of cultural contexts, respect for local traditions and rejection of simplified linear models of development.

Keywords: educational process, Asian countries, modern times, civilisation approach, religious life, social structure, culture

Постановка проблеми. Вивчення історії країн Азії є актуальним з огляду на зростаючий вплив регіону на світову економіку, політику та формування нових альянсів. На сьогодні важливим є комплексний підхід до дослідження історичного розвитку азійських держав, який передбачає врахування складних процесів європейської колонізації в новий час. Сучасні підходи до вивчення історії країн Азії актуалізують не лише аналіз економічної та політичної складових, але й глибинне дослідження цивілізаційних особливостей. Культурно-релігійний розвиток азійських спільнот принципово відрізнявся \ відрізняється від європейських. В країнах Азії в новий час відбувалися системні трансформації соціально-економічних та культурних інституцій, адаптація

традиційних суспільств до викликів модернізації. Колоніальна експансія мала амбівалентний характер: з одного боку, вона призводила до насильницького «відкриття» країн та втрати політичної незалежності, з іншого – слугувала каталізатором модернізаційних процесів. Зіткнення європейської та азійських цивілізацій створювало унікальні передумови для культурного діалогу та взаємопроникнення. Відповідно важливим завданням при викладанні історії країн Азії в новий час є системне переосмислення колоніальної доби; акцентування уваги на культурно-антропологічних вимірах їх історичного розвитку. Відповідні завдання розглядаються в базовій середній школі, де вивчаються індійська, ісламська, китайська та японська цивілізації від раннього нового часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні засади до вивчення історичного процесу крізь призму цивілізаційного підходу набули осмислення завдяки фундаментальним працям А. Тойнбі. Його концепція була революційною для свого часу, оскільки запропонувала альтернативну парадигму дослідження історичної динаміки поза вузькими рамками формаційного підходу. Подальші наукові розвідки підтвердили цінність цивілізаційної методології. Східні цивілізації відмінні від європейської, а також одна від одної типами культурної діяльності, матеріально-технічним підґрунтям, спрямованістю історичного розвитку [6, С.4003]. На думку Н. Городньої це впливало на прогрес країн Азії, навіть якщо розглядати початок ХХІ ст. [5]. В. Рубель, В. Головченко та І. Поп вважають такий підхід одним з ключових для вивчення раннього нового часу [4; 14; 15].

Джерелами дослідження є навчальні програми, рекомендовані Міністерством освіти та науки України, а також зміст модельних навчальних програм колективів авторів [10–13]. Аналіз підручників показує, що висвітлення питань культурно-цивілізаційного розвитку країн Азії різними авторами різняться. Більше уваги зосереджено на політичних питаннях, або ж культурних досягненнях Китаю, Японії, Індії та Персії. Так, потребують більш системного підходу формування суспільних станів, вплив релігійного життя на управління тощо [1, 2, 7]. У праці авторського колективу під керівництвом Ірини Васильків розвиток культури виділено у додатки за QR-посиланнями [1, С. 170]. Формулювання проблемного питання про те, які культурні досягнення країн Сходу поповнили світову скарбницю, одразу ж спонукає до роздумів про її світовий рівень. Обґрунтовується думка, що піднесення наук і вишуканість мистецтв – прикметні риси культурних досягнень азіатських держав упродовж віків [1, С. 173]. Враховуючи подальші європейські завоювання та втрату незалежності, Т. Ладиченко, І. Лукач та Н. Подоляк вдало підкреслили, що до вирішення деяких суспільних проблем азіатські країни прийшли раніше за європейські (Індія, Акбар – наказ про релігійну віротерпимість). Відтак ці

держави мали високий рівень цивілізаційного розвитку [7]. Такої ж думки колектив авторів Н. Сорочинська, О. Мартинюк та О. Гісем [16]. Вивченню історії країн Сходу передує узагальнений розділ про особливості їх культурно-цивілізаційного розвитку: збереження сільських общин, релігійне життя, міський устрій, заплутана для європейців станова структура населення тощо. Автори підкреслюють думку про особливості розвитку цивілізацій, але узагальнені приклади наводять у вступі до історії Китаю та Японії, вже далі не показуючи конкретно в чому вони полягали [16, С. 270-273]. В цілому аналіз підручників з історії показує, що вивчати нову історію країн Сходу необхідно крізь призму їх цивілізаційного розвитку, чіткіше показувати своєрідність і важливість для світу.

Мета статті – розглянути підходи до викладання історії країн Азії в освітніх закладах, проаналізувати зміст підручників та навчальних програм, запропонувати методичні підходи до викладання культурних та цивілізаційних особливостей азійських суспільств в ранній новий час.

Виклад основного матеріалу. Історія країн Азії в новий період вивчається у восьмому та дев'ятому класах. Відповідно до навчальної програми, рекомендованої Міністерством освіти і науки України від 3 серпня 2022 року, у 8 класі з Всесвітньої історії Розділ 6 має назву «Східний світ у XVI – XVIII ст.». Здобувачі набувають умінь зображати на картах територій країн Азії, визначати особливості культур народів Сходу, розкривати особливості взаємин країн Сходу та Європи. Увага звертається на культурних традиціях чотирьох найбільших цивілізацій: індійської, ісламської, китайської та японської. Поряд з політичними питаннями, такими як маньчжурське завоювання, становлення династії Цин, утвердження сьогунату Токугави та політики самоізоляції Японії, у змісті навчально-пізнавальної діяльності належне місце відводиться культурі Індії та Персії, Китаю та Японії [13, С. 36]. У 9 класі модернізаційні процеси в останній третині XIX – на початку XX ст. розглядаються як «пробудження Азії». У змісті пізнавальної діяльності переважають теми, пов'язані з подіями Сінхайської революції, реформами «доби Мейдзі» та вагомими зрушеннями в економічній, політичній та освітніх сферах цих країн. Велику увагу відведено досягненням науки і техніки, духовній культурі провідних країн світу, змінам у світогляді й повсякденному житті, зародженню масової культури / масового виробництва [13, С. 48-49].

У змісті модельних навчальних програм для 5-9 класів, адаптованих для Нової української школи, вивчаються ці питання поетапно. І. Щупак, А. Посунько та Т. Бакка пропонує визначати особливості колоніальних імперій періоду раннього нового часу та акцентувати увагу на особливостях взаємин Сходу та Європи. Зміст пізнавальної діяльності практично не відрізняється від міністерської програми [12]. У модельній програмі авторів О. Гісем, В. Бойко та

Я. Василенко та інші для вивчення історії та культури Азії не відводиться окремого розділу, а розглядається в контексті світової історії. Для восьмого класу сформульовано назви розділів «Європа і світ» у різних часових проміжках, а для дев'ятого – «Європа, Америка і світ». Питання розвитку країн Азії не виділяються окремо, лише запропоновані колективні обговорення чи дискусії на теми: «Чи можливо «закриттям» країни вберегтися від іноземного впливу?», «Чому Англії вдалося підкорити і утримати під своєю владою Індію?» [10].

Автори модельної навчальної програми О. Пометун, Т. Ремех, Ю. Малієнко та інші пропонують таблицю синхронізації курсів історії України та всесвітньої історії 7-9 класах [11, С.8-9]. У восьмому та дев'ятому класах розвитку східних цивілізацій присвячені окремі розділи. Ця програма найбільше адаптована для розгляду особливостей суспільного, релігійного та культурного життя народів Азії. Здобувачам запропоновано теми, які формулюють та висловлюють судження про традиційний характер чотирьох найбільших цивілізацій Сходу, що розвивалися в ранній новий час – індійської, ісламської, китайської та японської. Виділено теми коротких повідомлень, пошукових, практичних завдань для розвитку критичного та системного мислення. Розроблені індивідуальні та творчі завдання, такі, наприклад, як організація уявної віртуальної екскурсії містами та архітектурними пам'ятками цивілізацій Сходу XVI–XVIII ст. Також здобувачі можуть підготувати медіа текст на теми «Традиційні церемонії Китаю», або ж уявну виставку мистецьких творів країн Сходу XVI –XVIII ст. Для дискусій запропоновані теми «Яку роль відігравала державна/приватна власність в цивілізаціях Сходу?», «Чому правителі Китаю та Японії вдалися до самоізоляції, «закриття» своїх країн для європейців? Які наслідки мала така політика?», «Чому Індію називали «перлиною» Британської корони?». Для проєктної діяльності пропоновані теми також пов'язані з східною культурою: «Пам'ятки архітектури цивілізацій Сходу в XVI–XVIII ст.» та «Культурна спадщина народів Сходу в XVI–XVIII ст.». Таким чином не всі модельні навчальні програми пропонують виділяти історію країн Азії окремим розділом. Але навіть у взаємодії з історією країн Європи та світу питанням розвитку азійських цивілізацій має відводитись більше місце [11, С.37-39].

Формування розуміння основних суспільних, політичних та економічних процесів у країнах Азії у XVI–XIX ст. має відбуватися крізь призму цивілізаційного розвитку. Ключовими аспектами є аналіз традиційних цінностей, дослідження релігійних систем, соціальної ієрархії суспільства та сімейних відносин. Ці особливості мають поєднуватись зі специфікою форм державного управління, його політикою та механізмами прийняття рішень. Це дозволить усвідомити сутність держави та її завдань у розумінні станів тогочасного суспільства. Культурний розвиток мав вплив на економіку країн, ведення господарства та, зокрема, на ставлення до традицій та модернізацій.

Китайська (конфуціанська) цивілізація. Ключовими при вивченні історичного розвитку Китаю є конфуціанські принципи. Релігія освячувала владу імператора і була вигідною маньчжурам. Цини залишили конфуціанство як державну релігію, переймали звичаї та традиції, вивчали мову. Конфуціанські принципи були динамічними, забезпечували адаптивність китайського суспільства. Основними етичними нормами були людяність, соціальна гармонія, чітка відповідність соціальній ієрархії, субординація та взаємоповага [16, С. 274]. Ці поняття важливі при вивченні історії Китаю в закладах загальної середньої освіти.

Визначальними для розуміння історії Китаю є чисельність населення, що вимагали забезпечення продовольством. Веденню сільського господарства відводилось головне місце в економіці. Щоб збирати з поля врожаї двічі на рік, було вдосконалено знаряддя праці, вносились добрива. А для забезпечення населення та поля поливом – складались водогони з бамбукових труб, облаштовувались водяні колеса, зводились дамби тощо.

Важливим чинником розвитку Китаю була ієрархія соціальних відносин. Її утвердженню, як уже зазначалось, сприяло конфуціанство. На вершині соціальної ієрархії стояли маньчжури – родичі імператора та їх нащадки (належність до стану передавалась у спадок); шеньши – вчені (не були спадковими); землероби – сюди входили й поміщики; ремісники – в тому числі власники великих майстерень та мануфактур; торговці; актори; цирюльники, зброярі, нижчі службовці канцелярій та раби. У шкільних підручниках відсутня інформація про *шеньши*, тоді як учням важливо усвідомити можливості, які відкриває для людини освіта. Із цього середовища призначали керівників міст, суддів та інших вищих чиновників (мандаринів, від португ. «мандар» – керувати). Формально правом здавати екзамен користувались не лише заможні, але й селяни, ремісники. Щоб стати шеньши, необхідно було скласти екзамен і отримати вчений ступінь. Проте, це давало право лише претендувати на державну чиновницьку службу. Кількість бюрократичних вакансій завжди була меншою від числа шеньши, тому поки він не вступав на державну службу – перебував у своєрідному «кадровому резерві» імперії, нерідко все життя залишаючись простим селянином чи ремісником. Це призвело до корупції на різних рівнях і в тому числі занепаду держави. Утім від виконання відробіткової державної повинності шеньши звільнявся відразу ж після успішного зданого екзамену [15, С. 24].

Щодо культурного розвитку, то в шкільних підручниках досить ґрунтовно викладено архітектура, розвиток медичних знань, література, мистецтво. Перлинами китайської архітектури вважають ансамбль Забороненого міста і храм Неба в Пекіні. Заборонене місто не просто вражало витонченістю, а було сучасним, навіть за теперішніми мірками – приміщення опалювалось теплим

повітрям. Оздоблено було найкращими майстрами, повсюду сяяло позолотою. Такі деталі найкраще запам'ятовуються із зображеннями, як рекомендується у підручнику з авторством І. Васильків. А щоб не забирати місце у тексті підручника – інформацію можна опрацювати за посиланням QR-коду [1, С. 170].

Учням закладів загальної середньої освіти важливо усвідомити що розвиток науки критично важливий для держави. Особливого розквіту в Китаї досягла література. Письменник У Чень-ень створив фантастичний роман «Подорож на Захід». Автор описує паломництво до Індії за священними буддистськими книжками. Крім художніх, було створено енциклопедичні твори із сільського господарства, природничих і технічних наук. Лікувальним властивостям трав, дерев і мінералів присвячено працю Лі Шичженя «Трактат про дерева й рослини». Всього наприкінці XVIII ст. було зібрано бібліотеку чисельністю 170 тис. книжок, що видавалися в Китаї. Їх було укомплектовано й поділено на чотири розділи під назвою «Повне зібрання книг чотирьох сховищ» [9, С. 245].

Японська цивілізація. Вивчаючи історію Японії, важливе розуміння що собою являла синтоїстсько-буддійська цивілізація. В її основі лежало унікальне поєднання синтоїзму, буддизму, кодексу честі та колективної свідомості. Для учнів розуміння імператорської влади варто розпочинати з розповіді про першого легендарного імператора – Дзімму, сина богині сонця Аматерасу, який зійшов на престол 11 лютого 660 р. до н. е. Імператорська влада освячувалась японською релігією – синтоїзмом. Японські імператори вважалися верховними жерцями й керували головними храмами, їх світська влада була номінальною – саме тому боротьба за подолання феодальної роздробленості не пішла в Японії шляхом укріплення імператорської влади, а набула форми боротьби окремих феодальних угруповань за встановлення контролю над країною.

Відсутність великої кількості родючих земель, корисних копалин зумовили суворі умови для виживання для кожного та в межах сильнішої групи. Такими були клани чи князівства, які перебували в стані війни один з одним – їх було понад 300. Хто програвав, опинявся у владі переможця, який міг повністю чи частково знищити переможених. Розуміючи, що виживання залежить від сили, кожен клан робив все можливе, щоб згуртуватись. І така поведінка станів буде головною рисою тогочасного японського суспільства. У згуртованості – сила, досягти ефективної дії в групах – ось стратегія виживання, важлива у умовах ведення перманентної війни. Усвідомлення цього буде важливим для сучасного українського суспільства, яке сьогодні бореться за виживання у війні росії проти України.

Утвердження Токугавського сьогунату забезпечило стабільність та формування своєрідної ієрархія суспільства. В її основі власність на землю і дохід, який отримував власник. Одиницею оподаткування була «коку» – міра

рису, яка слугувала показником багатства та соціального статусу. Один коку приблизно дорівнював 180 літрам рису, що вважалося достатньою кількістю їжі для однієї людини на рік. Землевласниками були сьогун та феодалі. Останні також мали розшарування: куге, дайме, хатамото, самураї тощо. Спосіб життя останніх особливо цікавим для учнів [15, С. 84-85].

Самураї (від слова *самуару* – служити.) – представники військового дворянства, які належали до «військових домів». Вони виховувалися в кастовому дусі. Поведінка регламентувалася особливим кодексом самурайської честі – «шлях самурая», який суворо забороняв займатися чимось іншим, крім військової справи. Всього число самураїв у 26 млн. країні було доволі значним – 400 тис., а якщо додати членів сімей та челяді – то збільшиться до 2-3 млн. Усі вони звільнялись від податків [15, С.81].

Матеріальне становище нижчого прошарку самурайства при Токугава значно погіршилось – у зв'язку з припиненням внутрішніх феодальних усобиць війна перестала бути постійним явищем, бо князі більше не потребували численних дружин самураїв. У нових реаліях вони ставали лікарями, вчителями, дрібними службовцями, інколи ремісниками й торговцями, а також шукали зручного часу зайняти свою нішу у військовій справі.

Вершинами японської культури були архітектура, проведення чайної церемонії, театр кабукі, гравюра, ікебана, фігурки нецке. Найкращим способом усвідомити красу японської культури – зобразити її на сторінках підручнику, як те зроблено [7, С.169]. Улюбленим образом для зображення в художній літературі були самураї, мужність і відвага яких вражали. Природними рисами японського характеру були прагнення відчувати гармонію з довкіллям, уміння бачити красу навколо себе, навіть у буденних речах.

Неймовірного розквіту досягла ансамблева архітектура, у якій гармонійно поєднувався палац і сад навколо нього. Замки з багатоярусними вигнутими дахами нагадували птахів у небі. Все було максимально наближеним до природи – у садах художники майстерно розписували дерева, квіти, каміння, струмки – для досягнення спокою та відчуженості від повсякденної суєти. Придворні японські історики створили «Історії Великої Японії» (1720 р.), а перша японська енциклопедія укладена 1712 р. Терашіма Рьоан вражала масштабами – 105 томів [15, С. 81].

Індійська цивілізація характеризувалась складною кастовою системою. Догми індуїстської релігії закріплювали поділ індусів на численні касти. Перші кастові поділи виникли ще в древній Індії. Кастовий поділ розглядається здобувачами раніше, але доцільно повторювати з учнями його щоразу при вивченні історії Індії, незалежно від періоду. Вищими кастами вважалися брахмани (жерці) й кшатрії (воїни). За ними йшли купецькі (торговельно-лихварські) касти. Існувала велика кількість землеробських та ремісничих каст.

Останні одночасно були й цеховими об'єднаннями. Найнижчими кастами були касти «недоторканих». Вважалось, що навіть тінь «недоторканного» принижує індуса більш високої касты. Деякі групи «недоторканих» повинні були носити спеціальні дзвіночки, щоб попереджати про своє наближення; при появі представників більш високих каст вони зобов'язані були відходити на двадцять кроків у бік від дороги. Варто наголосити, що англійські колонізатори не ліквідували кастовий поділ, а підтримували його. Учням можна поставити питання про те, чому англійці не змінили соціальний устрій, тоді як в самій метрополії йшли демократичні перетворення.

Моголи створили блискучу еkleктичну цивілізацію, що поєднувала релігію та культурні традиції як Стародавньої Індії, так і ісламських країн. Безліч народів і племен, мов і звичаїв надавали їй неповторної своєрідності. Правителі мали враховувати це, зокрема Акбар припинив гоніння послідовників індуїзму. Для індійського населення було скасовано особливий подушний податок – джасію, від сплати якого раніше звільнялися мусульмани, гарантувалась свобода віросповідання, суворо заборонялось переслідувати прибічників будь-якої віри. Для здобувачів варто наголосити, що правитель Індії видав наказ про релігійну віротерпимість за п'ять років до ухвалення у Франції Нантського едикту (1593 р.) [7, С.156].

Державною мовою була перська, якою написані найвидатніші твори. Це стосується кількатої історії правління Акбара Абу-ль-Фазла. Прикладом майстерності в обробці коштовних каменів слугує «Трон Павича». Споруджувалися грандіозні монументальні будівлі: храми-мечеті, палаци-фортеці, усипальниці. Здобувачам варто розписати особливості індійської архітектури, представити їх зображення. Звичайно, мова йде про палаци-фортеці Акбара, а також мечеть-мавзолей Тадж-Махал в Агрі. Мечеть споруджено з прекрасного білого мармуру, її прикрашають білі бані та мінарети, що віддзеркалюють в басейні, облаштованому поряд [3, С.290].

Перська цивілізація. Визначальний вплив на життя Ірану справляла релігія. Впродовж XVI ст. – першої третини XVII ст. правила династія Сефевідів. Вона отримала назву від шейха Сефі-ад-Діна, який заснував чернечий орден Сефевія. Він мав чітку організацію, а члени були фанатично віддані шейху, якого вважали святим. Члени ордену носили особливу чалму – 12-ма червоними смугами, які символізували 12 святих імамів, за що отримали назву «кизилбаши» («червоноголові»). Для учнів варто наголосити, що створення державних утворень чернечим орденом було непоодиноким явищем в ісламському світі. Персія була стабільною і могутньою державою, мала не менш сильних ворогів. Одвічним суперником Сефевідів була Османська імперія. Це було пов'язано не лише сусідством, територіальними претензіями, а також релігійним підґрунтям. Державною релігією в Персії було проголошено шиїзм,

який сповідували понад 80% шахиншахських підданих. Шиїзм імамїтського напрямку став обов'язковим для всіх мусульман [15, С. 381]. Суніти піддавалися репресіям. Утворення і швидке зміцнення позицій Сефевідської держави, яка контролювала великі шляхи караванної європейсько-азійської торгівлі, непокоїло турецьких султанів. Побоювання Стамбула не можна назвати безпідставним, оскільки на території Малої Азії проживало чимало кочівників-шиїтів і селян, які були готові в будь-який момент підтримати Сефевідів у боротьбі проти Османської імперії. 1501 р. відносини між кизилбашами й османами різко загострилися після видання Ісмаїлом I указу, який містив, за шиїтською традицією, прокляття трьох «праведних халіфів» – Абу Бакра, Омара та Османа. Розпочалися тривалі війни за територіальне домінування [15, С. 382-383].

Іслам мав вплив не лише на політику, а й мистецтво Персії. Помпезні мечеті дивували паломників, милували очі мандрівникам, особливо у столиці – Ісфаган. Для 600 тис. населення міста було побудовано 162 мечеті, 49 медресе – вищих релігійних шкіл, 273 громадські лазні, а також безліч крамниць. Через місто проходив проспект Чарбаг (сад) завдовжки 5 км і шириною 58 м. Розкішні та витончені вироби перських ремісників – зброя, кераміка, килими, тканими особливо цінувалися в Європі. Недарма мандрівники вважали шаха найбагатшою людиною в світі [3, С. 222; 2, С.184].

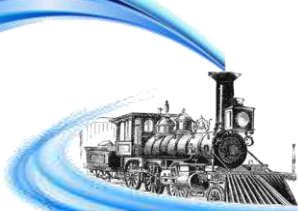
Висновки. Індійська, китайська, перська та японська цивілізації мають глибокі історичні корені та унікальні соціокультурні особливості. Зміст навчальних програм має більше відображати історико-культурні особливості, необхідний акцент на аналізі традиційних цінностей, дослідженні релігійних систем, соціальної ієрархії суспільства та сімейних відносин. На першому місці при вивченні цих цивілізацій мають стояти релігійні системи, які виступали потужним фактором соціальної організації та культурної ідентичності. Прикметними рисами були зв'язок з природою, гармонія з довкіллям, уміння бачити красу навколо себе, але водночас помпезність, величність. Релігія освячувала владу правителів, забезпечувала стабільність. У Персії правляча династія походила з релігійного суфійського ордену. Це приклад як впливова релігійна організація перетворилася на політичну та військову силу.

Освіта, архітектура, розвиток мистецтва не були нижчими європейських, а мали свої особливості. Необхідно акцентувати увагу на багатовимірності азійських цивілізацій, які не можуть бути редуковані до простих європейських моделей розуміння соціальної організації та державності. Такий підхід до вивчення та викладання історії країн Азії дозволяють не лише реконструювати історичну реальність, але й зрозуміти глибинні механізми соціокультурних трансформацій, що у подальшому дозволять зрозуміти сучасний геополітичний ландшафт.

Література:

1. Васильків І.Д., Островський В. В., Костікова М. І. Всесвітня історія. Підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль. Астон. 2021. 175 с.
2. Всесвітня історія : підруч. для 8 кл. закладів загальної середньої освіти / І. Я. Щупак, О. В. Бурлака, Н. С. Власова, І. О. Піскарьова, Д. О. Секиринський та ін. Київ : УОВЦ «Оріон», 2021. 192 с.
3. Гісем О. В., Гісем О. О., Мартинюк О. О. Всесвітня історія : підруч. для 8 кл. з поглибл. вивч. історії закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2021. 240 с.
4. Головченко В.І., Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: колоніальний Схід (кінець XIX – друга третина XX ст.): навч. посіб. К.: Либідь, 2010. 520 с.
5. Городня Н. Д. Регіональна інтеграція у великій Східній Азії в XXI столітті. *Інтеграційні процеси в Азії та Африці як складова світового історичного розвитку (кінець XX – початок XXI століття)* : монографія / за заг. ред. В.О. Шведа, пер. англ. Прип'ік Є.О., Кравченко М.В. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2022, С. 27-49.
6. Данілова Т., Юдіна В. А. Тойнбі та його універсалістське дослідження історії. *Trajectoria Nauki*, 2018, Вип. 4, № 10, С. 4001-4007. DOI: 10.22178/pos.39-5, URL: <https://ssrn.com/abstract=3310495> (Дата звернення 16.11.2024).
7. Ладиченко Т. Всесвітня історія : підруч. для 8-го кл. закл. заг. серед. освіти / Т. Ладиченко, І. Лукач, Н. Подоляк. Київ : Генеза, 2021. 176 с.
8. Ліхтей І. М. Всесвітня історія. Новий час (XV – XVIII ст.): Підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. К.: Грамота, 2008. 264 с.
9. Ліхтей І. М. Всесвітня історія : підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. К. : Грамота, 2016. 264 с.
10. Модельна навчальна програма «Всесвітня історія. 7-9 класи» для закладів загальної середньої освіти / Гісем О. В. та ін. Наказ Міністерства освіти і науки України від 27 листопада 2023 року № 1449. *Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України*. 37 с. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoi-ukrainskoi-shkoli-zaprovadzhuuytsya-poetapno-z-2022-roku> (Дата звернення 16.11.2024).
11. Модельна навчальна програма «Всесвітня історія. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти / Пометун О. І., Ремех Т. О., Малієнко Ю. Б., Мороз П. В. Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.09.2023 № 1090. *Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України*. 58 с. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoi-ukrainskoi-shkoli-zaprovadzhuuytsya-poetapno-z-2022-roku> (Дата звернення 16.11.2024).
12. Модельна навчальна програма. «Всесвітня історія. 7-9 класи» для закладів загальної середньої освіти / Щупак І. Я. та ін. Наказ Міністерства освіти і науки України від 16 серпня 2023 року № 1001. *Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України*. 44 с. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoi-ukrainskoi-shkoli-zaprovadzhuuytsya-poetapno-z-2022-roku> (Дата звернення 16.11.2024).
13. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Історія України. Всесвітня історія. 6-11 класи. Міністерство освіти і науки України. 2022. 106 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf>
14. Поп Ю.І. Нова історія країн Азії і Африки (XVI – початок XX ст.): підручник. К.: ВЦ Академія, 2012. 376 с.
15. Рубель В.А. Нова історія Азії та Африки. Постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. К.: Либідь, 2007. 558 с.
16. Сорочинська Н.М., Мартинюк О.О., Гісем О.О. Всесвітня історія : підручник для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2016. 304 с.

References:

1. Vasylykiv, I. D., Ostrovskiy, V. V. & Kostikova M. I. (2021). Vsesvitnia istoriia. Pidruchnyk dlia 8 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [World History. A textbook for the 8th grade of general secondary education]. Ternopil. Aston [in Ukrainian].
2. Shchupak, I. Ya., Burlaka, O. V., Vlasova, N. S., Piskarova, I. O. & Sekyrinskyi, D. O. (2021). Vsesvitnia istoriia : pidruch. dlia 8 kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [World History: textbook for 8th grade of general secondary education institutions]. Kyiv : UOVTs «Orion» [in Ukrainian].
3. Hisem, O. V., Hisem, O. O. & Martyniuk O. O. (2021). Vsesvitnia istoriia : pidruch. dlia 8 kl. z pohlybl. vyvch. istorii zakl. zahal. sered. Osvity [World history: textbook for 8th grade for advanced study of history in secondary schools]. Kharkiv : Vyd-vo «Ranok» [in Ukrainian].
4. Holovchenko, V.I. & Rubel, V. A. (2010). Nova istoriia Azii ta Afryky: kolonialnyi Skhid (kinets XIX – druha tretyna XX st.): navch. posib [The New History of Asia and Africa: Colonial East (late nineteenth - second third of the twentieth century): textbook]. K.: Lybid. [in Ukrainian].
5. Horodnia, N. D. (2022). Rehionalna intehratsiia u velykii Skhidnii Azii v XXI stolitti [Regional integration in Greater East Asia in the twenty-first century]. *Intehratsiini protsesy v Azii ta Afrytsi yak skladova svitovoho istorychnoho rozvytku (kinets XX – pochatok XXI stolittia) : monohrafiia / za zah. red. V.O. Shveda, per. anhl. Prypik Ye.O., Kravchenko M.V.* Kyiv: DU «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy», 27-49 [in Ukrainian].
6. Danilova, T. & Yudina V. (2018) A. Toinbi ta yoho universalistske doslidzhennia istorii [A. Toynbee and his Universalist Study of History]. *Traektorii Nauki*, Vyp. 4, № 10, 4001-4007 [in Ukrainian].
7. Ladychenko, T., Lukach, I. & Podoliak N. (2021). Vsesvitnia istoriia : pidruch. dlia 8-ho kl. zakl. zah. sered. osvity [World history: textbook for 8th grade of secondary education]. Kyiv : Heneza [in Ukrainian].
8. Likhte, I. M. (2008). Vsesvitnia istoriia. Novyi chas (XV – XVIII st.): Pidruch. dlia 8 kl. zahalnoosvit. navch. zakl [World History. New Time (XV - XVIII centuries): Textbook for 8th grade]. K.: Hramota [in Ukrainian].
9. Likhte, I. M. (2016). Vsesvitnia istoriia : pidruch. dlia 8 kl. zahalnoosvit. navch. zakl. [World History: textbook for 8th grade]. K. : Hramota [in Ukrainian].
10. Hisem, O. V., Boiko, V. I., Vasylenko, Ya. L., Danylenko, V. M., Martyniuk, O. O., Okhredko, O. E. & et al (2023). Modelna navchalna prohrama «Vsesvitnia istoriia. 7-9 klasy» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model curriculum «World History. Grades 7-9» for general secondary education institutions] Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 27 lystopada 2023 roku № 1449. *Ofitsiinyi sait Ministerstva osvity i nauky Ukrainy* Retrieved from: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoi-ukrainskoi-shkoli-zaprovdzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku> [in Ukrainian].
11. Pometun, O. I., Remekh, T. O., Maliienko, Yu. B. & Moroz P. V. (2023). Modelna navchalna prohrama «Vsesvitnia istoriia. 7–9 klasy» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model curriculum «World History. Grades 7-9» for general secondary education institutions]. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 06.09.2023 № 1090. *Ofitsiinyi sait Ministerstva osvity i nauky Ukrainy*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoi-ukrainskoi-shkoli-zaprovdzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku> [in Ukrainian].
12. Shchupak, I. Ya., Posunko, A. S., Bakka, T. V., Burlaka, O. V., Vlasova, N. S., Zheliba, O. V. & et al (2023). Modelna navchalna prohrama. «Vsesvitnia istoriia. 7-9 klasy» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model curriculum «World History. Grades 7-9» for general secondary education institutions]. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 16 serpnia 2023 roku № 1001. *Ofitsiinyi sait Ministerstva osvity i nauky Ukrainy*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoi-ukrainskoi-shkoli-zaprovdzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku> [in Ukrainian].

13. Navchalna prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity. Istoriiia Ukrainy. Vsesvitnia istoriia. 6-11 klasy [Curriculum for general secondary education institutions. History of Ukraine. World history. Grades 6-11]. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy*. 2022. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf> [in Ukrainian].
14. Pop, Yu.I. (2012). *Nova istoriia krain Azii i Afryky (XVI – pochatok XX st.): pidruchnyk* [New History of Asia and Africa (XVI - early XX centuries): textbook]. K.: VTs Akademiia [in Ukrainian].
15. Rubel, V.A. (2007). *Nova istoriia Azii ta Afryky. Postsередnovichnyi Skhid (XVIII – druha polovyna XX st.): navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakladiv* [New History of Asia and Africa. The Post-Medieval East (XVIII - second half of the XIX century): textbook for students of higher educational institutions]. K.: Lybid [in Ukrainian].
16. Sorochnska, N.M., Martyniuk, O.O. & Hisem, O.O. (2016). *Vsesvitnia istoriia : pidruchnyk dlia 8 kl. zahalnoosvit. navch. zakl* [World history: textbook for 8th grade of general education]. Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan [in Ukrainian].